

ІРИНА ЦЕБРІЙ
(Полтава)

ВИХОВАННЯ У СТАРОДАВНІЙ БАКТРІЇ: ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано стан вивчення освіти й виховання в стародавній Бактрії (давній Іран) у доісламський період, охарактеризовано праці вітчизняних і зарубіжних науковців із даної проблематики. Виявлено, що педагогічні досягнення стародавньої Бактрії пізніше мали вплив не лише на країни мусульманського Сходу, а й на розвиток освіти на Заході. У працях видатних істориків і педагогів колишнього Союзу – І. Брагінського, Б. Гафурова, М. Турсун-Заде та ін. – аналізуються педагогічні погляди іранських мислителів минулого, дається їм висока оцінка. Сучасні таджицькі науковці (Ш. Давонаєв, О. Чунакова, А. Пахлавонов) виявили різноманітні аспекти історії школи та розвитку педагогічної думки іранського народу в доісламський період. Доведено, що на сьогоднішній день маємо декілька *перспективних напрямів* вивчення цієї проблеми, яка вимагає ґрунтовних монографічних досліджень, систематизації педагогічної думки, теоретичного обґрунтування впливу педагогічних ідей ранніх століть на розвиток педагогічної думки народів Сходу в наступні періоди.

Ключові слова: стародавня Бактрія, освіта, перспективні напрями, культура Пехлеві, Авеста, Гунда-Шапурська академія.

У наш час, коли в суспільстві відбуваються кардинальні реформи і перетворення, однією з найважливіших проблем є рівень освіти громадян, моральне оздоровлення та гуманізація суспільства. У даному ракурсі історико-педагогічна наука набуває ще більшої значимості, бо її головне призначення полягає у вивченні історії школи, практики виховання, педагогічної спадщини минулого, що багате на гуманістичні ідеї та загальнолюдські цінності.

Без вивчення та збереження виховних традицій і духовних цінностей минулого неможливо уявити сучасну педагогічну науку. Молодь – майбутнє нації і, виховуючи її, ми повинні враховувати досвід створення державності світових цивілізованих країн і загальноприйняті демократичні орієнтири, спираючись на історичні, культурні, психологічні традиції, духовні та моральні цінності багатьох народів.

Багато педагогічних ідей ґрунтувалися на змістовних поглядах мислителів Сходу і, зокрема, Середньої Азії та Ірану. Із цієї точки зору виникає необхідність об'єктивно оцінити погляди на виховання і розвиток людини для того, щоб відродити найефективніші форми й методи виховання в нових історичних умовах.

Педагогічна спадщина Бактрії – багатий пласт культури, ще до кінця не освоєний історико-педагогічною наукою. «Чим швидше й чим повніше сходознавство буде визнано рівноправним із заходознавством, тим повніше буде наука про розвиток людства» [2, с. 18]. Ця думка видного сходознавця В. М. Алексєєва, що належить до історико-педагогічної науки, не знайшла належного

застосування у вивченні педагогічної спадщини бактрійців із найдавніших часів до навали арабів. З іншого боку, вчителям сучасних шкіл, які знаходяться в творчому пошуку нових методів і засобів навчання, підвищення ефективності своєї педагогічної праці, прагнуть глибше пізнати основні закономірності виховання й навчання, мають бути близькими та зрозумілими прогресивні погляди стародавніх мислителів. У них можна знайти не лише матеріали, що представляють історико-педагогічний інтерес, але й корисні педагогічні рекомендації, глибоко пов'язані з нашою дійсністю.

У процесі навчально-виховної роботи педагоги мають націлювати учнів і студентів на те, щоб вони цінували і поважали культуру кожного народу, їхні звичаї та традиції, зберігати, примножувати й розвивати загальнолюдські прогресивні ідеали народів світу.

У цьому плані аналіз унеску народів Сходу в скарбницю світової культури, у тому числі педагогічної думки, – одне з найсерйозніших та найактуальніших завдань, які стоять перед ученими в зв'язку з необхідністю вдосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

Педагогічні погляди про виховання і освіту іранських і перських мислителів століттями надавали і продовжують надавати свій уплив на мільйони людей, що проживають не лише в регіонах Сходу. Проте, на жаль, історико-педагогічна наука має лише кілька дослідженнями, присвяченими історії виховання та педагогічної думки іранського народу. Недостатність знань про педагогічну думку та історію школи з найдавніших часів до навали арабів, є перешкодою до створення наукової концепції єдиного історико-педагогічного процесу.

Тому автор статті *ставить за мету* проаналізувати та порівняти праці науковців із проблеми бактрійської педагогіки для виявлення ролі і місця народів Сходу у всесвітньо-історичному процесі.

Педагогічна думка іранського народу була складовою частиною філософських, релігійних, етичних та інших учень про людину й не існувала як самостійна галузь знання. Із цієї точки зору педагогічні знання належали до однієї з найпервісніших спеціальностей, а педагогічні думки – до найдавніших напрямів людського мислення. Перші відкриття й зародки педагогічних ідей збігаються з формуванням людського роду. До появи писемності знання, навички та вміння передавалися усно від покоління до покоління як народна мудрість, складова частина фольклору, поповнювалися й видозмінювалися на кожному історичному етапі. Тому найдавнішу педагогічну думку на першому етапі її існування слід розглядати як народну педагогіку, коли народилися перші педагогічні ідеї.

Незважаючи на обмеженість наявних відомостей про поетапність і еволюційний поступ розвитку педагогічної думки бактрійського народу, ми прагнули на підставі наявних матеріалів простежити розвиток педагогічних ідей у тісному зв'язку з суспільно-політичним і культурним життям наших предків.

Аналізуючи поетапно хід розвитку педагогічної думки в Бактрії, ми досліджували праці провідних педагогів, сходознавців, істориків, етнографів, філософів, що допомагають відтворити загальну картину історичного розвитку, визначити специфічні особливості кожного історичного періоду, зіставити загальне й особливе. Заглибитися в історію культури й філософію народів і використовувати дані цих наук для того, щоб виявити фактори, котрі вплива-

ли на розвиток педагогічної думки іранського народу в давні століття історії (І. Брагінський, Б. Гафуров, М. Турсун-Заде та ін.) [1; 2; 8].

Особливий інтерес представили для нас праця М.А. Даднамаєва, присвячена стародавній цивілізації й розквіту науки бактрійського та іранського народів. В Ірані та Республіці Таджикистан пророблена певна робота з вивчення історії педагогічної думки бактрійців. Видано ряд монографій і збірників, де аналізуються педагогічні погляди таких іранських мислителів минулого дається їм висока оцінка (Абулкасіма Фірдоусі, Абуалі ібн Сіні, Джамі та ін. [2; 8].

Вивчення їхньої спадщини показало, настільки багатогранна історія духовної культури, зокрема, історія педагогічної думки народів Середньої Азії та Ірану, яке вона має велике значення для виховання педагогічної культури, для формування мислення, формування високих моральних ідеалів і залученні молоді до загальнолюдських цінностей.

Велику допомогу в дослідженні названої вище проблеми надали праці вчених-педагогів, присвячені розвитку системи освіти і педагогічної думки Сходу (І. Зайченка, І. Стебліна-Каменського, А. Пахлавонова та ін.) [4; 7; 5]. Слід зауважити, що великий унесок у вивчення історії школи та педагогічної думки стародавнього Сходу поряд з ученими Ірану внесли фахівці Ташкента й Алмати. Особливо хочеться відзначити збірник К. Салімової [6]. У цих працях розглянуто питання виникнення та розвитку школи в бактрійському й іранському стародавньому суспільствах педагогічні ідеї, пов'язані з мусульманськими культурними традиціями в країнах стародавнього і середньовічного Сходу. На основі даних сучасної науки в них розкривається зміст найважливіших етапів розвитку теорії та практики виховання в країнах Заходу і Сходу.

Разом із тим, є ще проблеми, без серйозного дослідження яких важко буде відтворити історію розвитку педагогічної думки іранського народу. Досить відзначити, що ще не вивчена (за джерелами) історія педагогічної, етичної та естетичної думки, не достатньо проаналізовані питання історії виникнення різних шкіл і практики виховання.

До числа недосліджених належить проблема історії шкіл і розвитку педагогічної думки з найдавніших часів до навали арабів. Доісламська педагогічна спадщина бактрійців справила величезний вплив на становлення та розвиток педагогічної думки народів стародавнього й середньовічного Сходу. Проте, незважаючи на це питання історії школи й педагогічної думки цього періоду, ми не знайшли належного відображення у вітчизняній і зарубіжній історико-педагогічній літературі. Кілька сторінок цій проблемі присвячено в монументальній праці І. В. Зайченка [4, с. 80-82].

Про педагогічні знання згадується в «Авесті» – найдавнішій священній книзі зороастрійської релігії. Із загального змісту цього пам'ятника складався моральний кодекс людини. Зміст багатьох «гат» пам'ятника свідчить про те, що зороастризмом високо шанувалися родина як основна й органічна складова суспільства, основи сімейної моралі – правдивості один перед одним, колективна праця, чесність і прагнення до добра.

У цьому зв'язку необхідно відзначити книгу «Авеста: Вибрані гімни» в перекладі І. Стебліна-Каменського, яка поряд із тезами перською мовою надала неоціненну допомогу. У ній знайдені дуже цінні педагогічні думки про моральне, естетичне та сімейне виховання предків сучасного іранського й таджицького народів [7, с. 45-46].

Робота О. М. Чунакової теж була цінною для нашої статті. Її книга містить переклад двадцяти повчальних текстів, що збереглися в найстаршій Пехлеві рукописі XIV ст. і коментарі до неї. Ці твори розглядаються як джерело багатьох важливих відомостей із культури, етики та доісламської педагогічної думки іранського народу.

Робота відомого британського іраніста М. Бойса «Зороастрійці. Вірування і звичаї» присвячена зороастрійській релігії [9, с. 12]. Вона містить великий і різноманітний матеріал про вірування та обряди послідовників зороастризму в державах Ахаменідів, Селевекідів і Сасанідів. Питання історії школи та педагогічної думки в цій роботі не розглядаються.

Доісламська педагогічна думка бактрійців і в Стародавньому Ірані продовжує досліджуватися. В окремих філософських, історичних і літературознавчих дослідженнях і роботах автори інколи поряд із основними темами піднімають окремі питання розвитку педагогічної думки бактрійців у давнину. Зокрема, в роботі І. С. Брагінського «З історії іранської і перської літератур» дається літературний аналіз пам'яток давньоіранської писемності: «Авеста», «Молодша Авеста», «Ядгарів Зареран», «Драхта Асурік» та ін. [1, с. 97]. Дослідник східних культур назвав зороастрійську тріаду: «добра думка», «дobre слово», «добра справа» – основою морального виховання предків іранського народу.

Робота Ш. Давонаєва «Тарджумай хол ва ойіну ахлокі Зардушт» («Біографія, релігія і мораль Заратуштри») в основному містить відомості про релігію та біографію пророка Заратуштри, а також дає коментарі до книги одного з персомовних поетів Індії XVII століття Вонії Кашмірі «Школа вірувань». У його ж книзі «Зардуштва ойіні у» («Заратуштра і його релігія») розглядаються філософські проблеми зороастризму [3, с. 112].

У докторській дисертації А. Пахлавонова «Педагогічна думка іранського народу в VI-VII століть» визначається внесок іранських мислителів VI-VII ст. Хілолі, Восіфі й Саїда у вирішення корінних проблем виховання та освіти, у розвиток прогресивних поглядів на цілі, завдання і методи виховання [5].

Зазначені праці присвячені вивченню різноманітних аспектів історії школи та розвитку педагогічної думки іранського народу післяісламського періоду. Але їхній аналіз показує, що доісламський розвиток цієї галузі науки досі не досліджений.

Для даного періоду історії іранського народу характерні великі зміни в політичній, економічній та культурного життя. До їхнього числа можна віднести створення величезних держав (Ахаменідська, Кушанська, Сасанидська імперії та ін.) в результаті безперервних завоювницьких війн і міжусобиць. Цей фактор ставить ще одну проблему перед істориком педагогіки: завоювання одних народів іншими призводило неминуче або до асиміляції культури переможених народів, або до взаємопроникнення їхніх культур. Вивчення історії виховання, школи та педагогічної думки в минулому, аналіз основних положень педагогічної спадщини в різні періоди її розвитку свідчать про неоціненний внесок народів Середньої Азії та Ірану, зокрема, бактрійців та іранців у розвиток світової педагогічної науки.

Економічна, соціальна, політична та духовна специфіка життя народів Середньої Азії та Ірану в давнину наклала істотний відбиток на розвиток педагогічної думки в цьому регіоні. Така громадська специфіка стимулювала розробку в рамках педагогічної думки проблем, пов'язаних з осмисленням мети і шляхів формування таких типів особистостей, які чітко знали своє місце в

жорстокій соціальній структурі, беззаперечно підкорялися бюрократичному апарату східній деспотії. Дійсно, в умовах деспотизму людина ніколи не сприймався незалежною, дієздатною особистістю, громадянином. З іншого боку, наявність сільської громади сприяла консервації уявлень про виховання народних мас, які торкаються своїми витокami епохи розпаду достанового суспільства. Повне панування релігійного світогляду, що було типовим для давньої Середньої Азії та Ірану, змушувало приділяти особливу увагу проблемам релігійного виховання, що ввбирало в себе й моральне виховання.

Східна деспотія в ранні століття породила такі форми виховання, яких майже не знала історія людства, в тому рахунку виховання беззаперечного підпорядкування та обмеження бажань у зороастрійців в «Авесті» або система навчання в Гунда-Шапурській академії. Це підтверджує той факт, що до семирічного віку дитині дозволялося все, ніяких обмежень не існувало, але після закінчення цього строку дитина мало право послухатися лише три рази, на четвертий раз її чекала страта. Така жорстокість була зворотним боком ідеї чистоти, викладеної в «Авесті». Дитина, яка нездатна засвоїти з трьох разів вимогу коритися, вважалася неповноцінною, «нечистою», а все нечисте вважалося породженням Зла і повинно було бути «очищеним».

Аналізуючи історичну епоху та стан вивчення проблеми та можливі *перспективні напрями* її подальшого вивчення, ми можемо прийти висновку, що маємо їх декілька:

1) потрібні ґрунтовні монографічні дослідження з вивчення історії виховання, школи та педагогічної думки від стародавніх часів до виникнення ісламу, закономірності виховання підростаючого покоління у древній Бактрії;

2) вимагає систематизації педагогічна думка іранського народу з найдавніших часів, наукових підходів до педагогічних ідей древніх і пехлевійських писемних пам'яток із проблеми виховання людини на ідеалах людини майбутнього;

3) необхідно теоретично обґрунтувати реальні умови й протиріччя Середньої Азії та Ірану в розглянутий період (економічне й культурне відставання країни, релігійні протиріччя), виховання підростаючого покоління в різних типах шкіл (храми, дабістани, дабірістани, монастирі, академії), а також вплив педагогічних ідей давніх писемних пам'яток на розвиток педагогічної думки народів середньовічного Сходу;

4) дослідити розвиток педагогічної думки Пехлеві за повчальною літературою і навчально-виховним процесом у придворних школах;

5) потрібно ґрунтовно довести вплив педагогічних ідей ранніх століть на розвиток педагогічної думки народів Сходу в наступні періоди.

Отже, зіставно-порівняльний аналіз наукових праць та дослідження джерел дозволив виділити перспективні напрями майбутнього дослідження проблеми, а також дав підстави стверджувати, що на основі процесу взаємодії народної педагогіки, педагогічних ідей «Авести», літератури повчального характеру Пехлеві в стародавні часи в Бактрії розвивалася нова, прогресивна педагогічна думка, що зробила сильний вплив на процес навчання і виховання молодого покоління.

Педагогічні ідеї писемних пам'яток – «Авести», «Дін-карда», «Хурда Авеста» і пехлевійських – підняли на новий щабель розвиток особистості за допомогою розумового, морального, духовного, фізичного і трудового виховання

молоді, яке відбувалося в різноманітних типах шкіл (храми, дабістани, дабірїстани, монастирі, академії).

Педагогічні ідеї писемних пам'яток літератури Пехлеві в стародавні віки до виникнення ісламу сприяли становленню процесу навчання і виховання в навчальних закладах того часу: висунуті ними методи, засоби навчання і виховання з'явилися передумовою науково обґрунтованого підходу до вирішення проблем теорії виховання і дидактики. Для найстародавніших регіонів сучасного Ірану наукове дослідження питань, пов'язаних із закономірностями збереження та використання суспільством виховного досвіду та освітніх традицій минулого, стають особливо важливими.

Отже, освіта – найважливіша сфера життя суспільства, що визначає його економічний, інтелектуальний і моральний потенціал. Вона вимагає пріоритетного розвитку на дійсно науковій основі, коли всі складові цього вагомого суспільного явища будуть системно осмислені й забезпечені науковим рівнем знань. Освіта тісно пов'язана з економікою, культурою, технікою, виробництвом, релігією, політикою, що ще раз підкреслює його роль у розвитку суспільства. Від того, на яких традиціях буде виховане молоде покоління, залежатиме розвиток і процвітання держави в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Брагинский И. С. Из истории иранской и персидской литератур / И. С. Брагинский. – М. : Высшая школа, 1988. – 358 с.
2. Брагинский И. С. Океан Шах-Наме и некоторые его тайны / И. С. Брагинский. – М. : Художественная литература, 1964. – 216 с.
3. Давонаев Ш. И. Биография, религия и мораль Заратуштры / Ш. И. Давонаев. – М. : Мысль, 2001. – 288 с.
4. Зайченко І. В. Виховання і школа в Стародавньому Ірані // Історія педагогіки / Іван Васильович Зайченко. – К. : Друкарня П. П. Журляк, 2010. – С. 80-82.
5. Пахлавонов А. В. Педагогическая мысль иранского народа в VI-VII веке / А. В. Пахлавонов. – Душанбе : Саади, 2006. – 556 с.
6. Салимова К. И. Очерки истории школы и педагогической мысли Древнего и Средневекового Востока / К. И. Салимова. – М. : Прогресс, 2002. – 533 с.
7. Стеблин-Каменский И. М. Авеста : Избранные гимны / И. М. Стеблин-Каменский. – М. : Слово, 2001. – 232 с.
8. Фирдоуси. Шах-Наме / Абулкасим Фирдоуси; [ред. Б. Гафурова, М. Турсун-Заде]. – М. : Художественная литература, 1964. – 748 с.
9. Чунакова О. М. Доброй славы дороги и пути шляхи праведных / О. М. Чунакова. – Душанбе : Саади, 2007. – 242 с.

ИРИНА ЦЕБРИЙ

ВОСПИТАНИЕ В ДРЕВНИЙ БАКТРИИ: ИСТОРИОГРАФИЯ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ

Проанализировано состояние изучения образования и воспитания в древней Бактрии (древний Иран) в доисламский период, охарактеризованы труды отечественных и зарубежных ученых по данной проблематике. Выявлено, что образовательные достижения древней Бактрии позже повлияли не только на страны мусульманского Востока, а и на развитие образования на Западе. В трудах выдающихся историков и педагогов анализируются взгляды иранских мыслителей прошлого, дается им высокая оценка. Доказано, что на сегодняшний день есть несколько перспективных направлений изучения данной проблемы, требующей фундаментальных монографических исследований, систематизации педагогической

мысли, теоретического обоснования влияния идей о воспитании ранних веков на развитие педагогической мысли народов Востока в последующие периоды.

Ключевые слова: древняя Бактрия, образование, перспективные направления, культура Пехлеви, Авеста, Гунда-Шанурская академия.

IRYNA TSEBRIY

EDUCATION IN ANCIENT BACTRIA: HISTORIOGRAPHY AND POLICY AREAS OF STUDY PROBLEMS

The state of the study of education and training in ancient Bactria (ancient Iran) in the pre-Islamic period, characterized works of domestic and foreign scholars of this subject. Revealed that the educational achievement of ancient Bactria later influenced not only by the Muslim East and the development of education in the West. The writings of prominent historians and teachers of the former Soviet Union – I. Bragin, B. Gafurov, M. Tursun-Zadeh et al. – analyses the pedagogical views of Iranian thinkers of the past given them a high rating. Modern Tajik scientists (C. Davonayev, A. Chunakova, A. Pahlavonov) found various aspects of the history of the school and the development of educational thought the Iranian people in pre-Islamic period. It was found that in the process of educational work with teachers to target students and students to ensure that they are valued and respected the culture of each people, their customs and traditions, preserve, enrich and develop the universal ideals of progressive nations. It has been proved that many educational ideas based on content views thinkers of the East and, in particular, Central Asia and Iran. From this perspective, it is necessary to objectively assess views on education and human development in order to revive the most effective forms and methods of education in the new historical conditions. Today we have several promising areas of study of this problem, which requires fundamental monographs, organizing educational thought and theoretical study of influence of pedagogical ideas early centuries of the development of educational thought of the East in subsequent periods.

Thus, the pedagogical ideas written records Pahlavi literature in ancient ages to the emergence of Islam contributed to the process of education and training in schools of that time made them methods, the training and education were a prerequisite for scientifically-based approach to solving the problems of the theory of education and didactics. In the most ancient regions of modern Iran scientific study of issues related to conservation laws and use of public educational experience and educational traditions of the past, are particularly important.

Education – the most important sphere of society that determines its economic, intellectual and moral potential. It requires priority of the really scientific basis when all components of this social phenomenon be systematically understood and provided scientific level of knowledge. Education is closely linked to the economy, culture, technology, production, religion, politics, which once again underlines its role in the society. The way in which traditions will be brought up the younger generation will depend on the development and prosperity of the state in the future.

Keywords: ancient Bactria, education, promising directions, culture, Pahlavi, Avesta, Gund-Shapursk Academy.

Одержано 27.08.2014, рекомендовано до друку 5.09.2014.